

OLTIM /OLKIOMA OWUAGIE EMENAROTO TOO INGITUAAK

ERORUAT NAIBALUNYE OLTURUR /OLKIOMA NO.39 (2022) TIALO ESIPAT OO INGITUAAK OO NTOYIE OO LARAMATAK /NKOPA.

I.Enkiterunoto.....	3
II.ENKIPIRTA	4
III.INGITANAPAT.....	5
IV.Esiai oo iltururi pooki le rikore oo losho tialo esipata oo ingituaak oo ntoyie te matwa 1 o 2.....	6
A. Ekiterisioto oo ingituaak oo ntoyie oo kibooroto oo olgela.....	6
B. Entumoto ee Esipata oo Engitanapat.....	10
V.Esiai oo Ilturruri o Olkioman le Erikore o losho tialo ngituaak oo ntoyie oo laramatak.....	13
A. Ekiiboreta oe Eriore o Olgela o Engitaruorot loo ingituaak oo ntoyie oo laramatak (Ematua 3,5,6,10 (c) ,11 ,12, 14 oo 16)	13
B. Esipata oe Erishata te Siasa o Esiai enchula te pooki ngae te nkishui (Ematua 7, 8 oo 14)	16
C.Esipata e Enkisoma (Ematua 5 oo 10)	18
D.Esipata e Esiai (Ematua 11 oo 14)	19
E. Esipata e Biotisho (Ematua 10 oo 12)	20
F. Esipata oo Olkuaak (Ematua 3,5,13 o 14)	21
G. Esipata Enkop, Ilpolosien oo Olmayara (Ematua 13 oo 14)	23
H. Esipata ee Endaa Enkare oo Lanterera (Ematua 12 o 14).....	23
I.Esipata e manyisho Sidai, biotisho oo olmayara nemeduruk (Ematua 12 oo 14)	24

ENKITERUNOTO.

1.Ore det sheria naipirra arashu naitayu eutaroto tolkioma arashu toolkiomani eipirra sheriaa eeiutarot o kulie barakinot naishoru arashu eitayu enkoitoi naipirra intomonok o ntoyiee nainguaa olosho loo laramatak. Tiabori arashu tiatua olturrur oitasheki naiebooyo enkironya pooki oo ntomonok o ntoyie etii esiana (476.6 million) oo laramatak te seuseu nalulunga naa ore esajata sapuk(238.4M) naa intomonok. Ore orgela oe nkitorogonya naa esiana oo mbaa nemeishunye te nkishui oo ntomonok o ntoyie oo laramatak oo manya nkaulele iloolakuaniki ildukai olootii intaunini. Ore det iutarot arashu sheria naa keitashiki intomonok o ntoyie olosho loo laramatak oo nena nemetii olosho loo laramatak.

2.Ore det imbaa naalimu olturrur neibalie nchere or iltoiloishi loo nkituaak o ntoyie, eibalie ilarikok loo mbaa eitalioo eibalunye tiatua arashu tioriong iloshon. Elimu neibalunye inkoitoi kumok naapukunye enkironyata naaipirra inkituaak o ntoyie naa ore esiai enye sapuk enaa ilarikok naa peyie elimu neibalunye engeno arashu ilooibalunye engeno neitarasaa olkuaaka eimu iltungana, iloshon, ilmareita, oolmanyara te lulungata.Ore oltim oibooyo arashu eiwuangie emenaroto tialo nkituaak neibalunye imbarakinot naaitobdolu emenaroto tialo inkituaak o ntoyie egira aapidaa esipata enye te seuseu nalulunga oo kulie mbaa naitodolu emenaroto tialo ninche.Ore enkironya naa meibalunye oleng te nkalo eishoi nabo naa keibalunye eimu enkias olee oe ntomononi, olkuaak loo nkopa, emua, murutakino olee arashu enkitok, olupulnet, orporror, imbaa naipirra eramatare olmanyara o emoyian e biitia.

3). Ore enchoto naipirra enkironya oo nkituak o ntoyie oom nkopa naa keishiaakino nayiolouni oorpukunet lenye naa keimaa enkironyata oe nkitarruoroto eimu inkuapi e atua olosho o nkuapi e boo. Ore ilbulabul le nkitarruororto oe nkironya naa kebul too wueitin kumok naa keimu te nkoitoi ee kereek (kereek) ore inkituak o ntoyie naa keeta orkereti oibungare iltunganak lenye enkop, ilpolosien olmanyara lenye(imali) oolkuak lenye. Naa kenarikino peyie esujari shuria esjata enye e dukuya (1) we niare (2) loonkulie aisotuaak naishoru aiteru eimu inkuapi sheria oolsheriani naa kenare neibalunye neishoru enkanyit too olkereti loo nkituaak o ntoyie. Ore inkuapi naa keishaakino peyie epidaa arashu eshilaa peyie eibooyo enkironyata naimaa inkituaak o ntoyie eimu enkias enkiamaa olee ashu enkitok enkiterunoto oolaramatak olupukunet(eyiolounoto) murutokino ilikuaki meeta enkidimata oluporor mbotoro engutuk imbaa naipirra ramatare oolmanyara e moyian e biitia.

4. Oltim le serikali oibooyo neibalunye inkigerot lemenaroto oo nkituaak o ntoyie tiatua enkishui enye x. Neibalunye imbaa naipirra orpukunet enkias naishoru eyiolounoto olee oe nkitok mbarakinot oo nkituaak o ntoyiee oo nkopa inkitayiolounit enye o eyiolounoto enkanyit te pooki oltim. Ore oltim oduaaya esipata olee oe nkitok neibalunye imbaa naashoru metaasi anaa emenaroto e abori tialo nkituaak o ntoyie too ilkuaki leopa ole taata. Ore esajata naibalunye emenaroto oo losho neisho oltim le serikali pee eibalunye imbaa kumok naaibunga peyie eponari emenaroto oo nkituaak o ntoyie neibalunye inkiasin naipirra kuna mbaa araa eitadoyio abori ilkulie aitorogony eimu enkias olee oe nkitok, emua, olkuaak loo nkopa, murutokinot, olporror, olpukunet, eyiolounoto, Enkutuk, Tarruesh, ramatare olmanyara tenebo e moyian e biitia. O kulie kumok. Eishiaa naibalie oltim oduaaya isipat eneiko peyie eibunga kuna kiasin pookin anaa enaibalie too nkitanapat imbarakinot to losho o eneibalunye eipirra inkituaak oo ntoyie. Ore inikituaak o ntoyie neima enkironya oemenaroto tiatua olosho o te auluo olosho eimu ilpolosien Ore emenaroto oo nkituaak o ntoyie naa eibalieki to losho arashu etisiraki too nkitanapat o losho, imbarakinot eserikali tialo inkuapi inkiasin arashu isiaitin pookin.

5. Ore indamunot oo nkituaak o ntoyie naaitodolu embolokinoto naaipirra emokunoto esiaai esipat oo eyiounoto enye tialo isipat oo eripore oo nena oolewa tialo enkias olee oe nkitok orpukunet lenye. Enyionoyu neshilari orpukunet oo ntoyie onkituaak t tialo eenkishon enchararoto oo nkiasin naaje. Ore inaipirra ilkuuaki arashu enkitayiolounoto enye neibalunye ilkuuaki loo nkituaak liopa, tialo ilkuuaki, enkirukoto , oo mbarakinot arashu oo nyorraa to losho oolkuuaki oobul tenkop(olosho).ore enabayie naa ore olturrur loibalunye esipata oe nkanyit neyieu naibalie nelo minaret oo nkituaak o ntoyiee arashu inkitanapat biotisho, enkisoma, enkitayiolounoto, imbaa ooltauja, inguesin, biashara to losho, o siaai oo kulie kumok netesheta neton egira aapuo dukuya eshet olmanyara loo nkituaak o ntoyie oo nkopa eipirra emenaroto tialo ninche. Ore kulo boleta oo nkoitoi neibooyo aagilunore emenaroto tialo inkituaak o ntoyie oo nkopa peyie ebaiki esipata enye eimu esipata oo nkitanapat tialo esipata enye eitu einyiali.

6. Ore emanaroto namitiki tiatua esajata oolkigerot le dukuya e niaare toltim oshilaa isipat naa keishaa nesujari katukul peyie eishoru isipat oo nkituaak o ntoyie arashu nena naamanya iwueitin naategeleki arashu enasujikini anaa enaitayu iltunganak ate arashu enaiko peyie etum esipata naipirra ilchambai, ilpolosien oolmanyara olkuaak loolmanyara Ore emitikino oe menaroto naa keishaa neibalunyeiki te nkaraki esipata aaikisho arashu aaitoris

pookin neitayu ate te walata arashu aaipirie embae naje. Tiatua arashu iloopeny oitasheki too wueitin e serikali peyie etum esipata naishaa arashu peetum esigaro nadede Eton eitu eibalieki inkitanapat naanare naaidim aaitanyamala ninche. Ore kuna sipat neibalunye olkitamanyunoto oibalie esipata tialo esipata oo nkituaak. Ore enkinyala tialo kuna sipat na keyau emenaroto tialo inkituaak o ntoyie.

7. Ore tialo imbarakinot e det, Ore oltim neipotu kulie oltim peyie eishoru isujarot naaishoru arashu eibalunye inkoitoi naibooyo arashu napidaa esipata oo nkituaak o ntoyie naa keitanyamal ninche teneibelekenya oloingange tenedungi entim(intimi) teneinyala olmanyara arashu enkibooreta naibooyo peyie metumi endaa enkare erripoto. Ore isiatin naasi anaa ine biashara inkampunini neme ine serikali, inkampunini e serikali naa keeta esajata sapuk tialo olmanyara oloingange, iparen, iwueitin oo nkariak, enaiposha, ilpolosien arashu olmanayara loo iltungana loo nkopa anaa enkironya oo sipat enye too nkituaak o ntoyie. Ore inkituak o ntoyie naa ketii esipil e dukuya te seuseu arashu to losho pookin aqku peyie eitobiri neramati pee etum olmanyara sidai orripo o biotisho sidai. Ore inkituak naapidaa neibooyo enkironya oe menaroto tiatua olosho naa keari metuata enkironya enkitarruoroto, ingok oo aitadoyio te siaai. Ore oltim naa keishaa neitayu olmanyara sidai eimu biotisho esidano olmanyara arashu eitayu isujarot naaitasheiki neibooyo inkitarruorot peyie maiming nemeinyala olmanayara arashu inkitarruorot naaipirra inkituaak oo ntoyie te nkaraki esipata olmanyara naa ninche naangoroo isipat neibooyo inkitarruorot to losho o too lopolosien. Ore oltim oduaaya esipata naa keishaa nebalunye inkiasin eimu olgela inkiasin, emua, ilkuaaki, enjungore enkias enkironyare, osina, empusuna, iljorei oitinyikaa tengolon arashu aaiminie ilpolosien inkitarruorot oo larrabal oo kulie kiasin neitanyamal esipata oo nkituaak oo ntoyie oo kulie oshon.

II.ENKIPIRTA OLKITAMANYUNIE

8. Kepuo naa ilo tim aya eyiolounoto e kewon enaa embaye e tipat enaa enaishaa te nkuapi too mbaa naipirta nkituak oo ntoyie. Ketii sii esiana e kuna kituak nemeidim aitalalu olupukunei looseseni lenye ejo nembaa ake neidimi atemenea teramatare e biotisho. Ore olkitamanyunie le biotisho naipirta ntomonok naa kenyorarro tiatua oo teboo manyisho enye too nkiapi pookin ompaka enkata nara nkakuetak too nkuapi naapasha.

9. Ore enkitorogonyare oo nkituak oo ntoyie naa nekitanyamal niche indamunot, osesen, esiai, enkirukoto enye, ekingorunoto oo erikore neitanyamal enkishui enye. Ore esiana oo wuejitin neitororgonyieki naa ang', wuejitin e siai, wuejitin nebore iltunganak ,enkisuma ,wuejitin neitumieki eramatare e biotisho, erikore o losho o nemurrua, enaa nkarikok naimitu esipata e ntito tenelo metaa meeta kemitikino elimu nduat enye. Ore nkituak oo ntoyie neitu esuma naa ketii batisho nabatatieki, elelek idakieki triang, nelelek eisik tiang oo empurorto, neboitareki te rurruat eitu enyora, neilaki aboitare te rurruat, neitasii esiai nemelaki, neitaasi esiai nagol , olkuak onare olosho lemehilaa ilkiek looboyo enutai oishori itu enyora oo ntokinin naasishoreki e nkusen neitu isuji. Etipika naa ilo tim iroruat napuo aiborie enkitorogonyare e nkaji e tito eisulaki nkituak oo ntoyie naata leyiat netii kuna wuejitin naitororgonyieki.

10. Egira naa ilo tim aomon ilkioma pooki lolosho peyie epuo naa tesiekinoto aas enkikena oo nkituak oo ntoyie naagirai aitorogony neyiolou sii ajo kaa kitorogonyare egiraa nena nkituak oo ntoyie aimaa. Enare peyie eya olosho erruata neor ilo kilikuai enaa esiana oo Larin, kentito enaa olayiani, enaa keeta eleyiata, eibungare naa ilturri oitashiki eramatare e ntito tenebo wuejitin e nkisuma eitu edungoo iltururu pooki lemelaki. Ore naa tenena, enare peyie etum sininye nena kituak oo ntoyie esipata nalimunyie induat enye tenkata esotire oo nyamalitin naagira aimaa too nkuapi enye.

11. Ore nabo entonai nagira enkaji e ntonononi atumie kuna nyamlitin naa keitu epiki iroruat naa naisho esipata naitashekinyie ate nerip sii iyieunot enye too nkuapi enye naloito naake enkitorogonyare dukuya emitikini niche enkop ,manyisho enye oo nkulie mbaa ake neme oltungani oiterua . Etonyorie naa ilo tim ajo ore olangatet le kuna kituak oo ntoyie tialo olkuak lenye naa olkitamanyunie loo siaitin, enkirukoto oo ngeno oo papailenye naa ninye naishorita enkidimata nayimie golikinot. Meeta naa niche engoroto tialo esipata e nkop enye tenebo nkitanapat nemegira aibungaki niche isipat naanare tenkop enye oo toongatie. Ore naa erikore e nkop naa keishoo rerecord nijo enemirare, enturunoto oosoitok , esiai oo nguesi, eretoto naipirita olamayu, eitu naa egelie loopeny enkop kuna nyamalitin. Ketaa ele tim engeno sapuk naipirita nkituak oo ntoyie neitusuma telalai naa keisho ninye erishata nalimunyie nyamalitin enye.

12. Etodua naa ele tim ajo egira kuna kituak oo ntoyie aimaa enyamali ntengaraki nagira araki ilkuaki leme le nkop enye ,oo ngulie sipat ake nemetumito ometaa kegira ninye aurishoyu tenkop

enye oleng nedol enaa ketaa lengai kop.ore esiana e kuna naa eyarakinoto e nkisuma teboo emurua,neidurrieki sii itu ninye enyora eji peyie esheti manyisho enye embae naisikie enkumoyo,enebatati ngulie,neidakieki enkumoyu enye tenebo enkitanyamalata oo ndamunot.Enare naa peyie epuo ilkuomani pooki lolosho aimaki emitikinoto oo sipat olosho nepuo aret iloshon ooitanyamalaki enaa enkotoi nabo nayau osotua tialo erorruata naitubulu olosho lemeeta eshoto tialo enkaji e ntonononi. Eitudupa naa ele tim erikore olosho pepuo agolei sipat oo nkituak oo ntoyie namanya ntaoni pemepuo naake aimaa enkitorogonyare tialo emwa enye, tialo lewa oo enarakinoto oo ilkuaki lemekuleny.

III.. ORKERRETI LESHERIA

13. ore esipat onkapi o ntononok osilan netumi tiatwa embalai ena buku e convention, anaapa eneitobiruaki te ntonata natotonaki aibirribir, neisulaki too orkiomani leseuseu orip esipat orkapi anaa United Nation Declaration tialo esipat orkapi otenebo orkioma le Internation labour Organization (ILO)convention ,1989(No. 169) naipirta irkapi o loshon omanyana nkwapu naitore ate. Ore naa apa ina committee neshomo adol neimie orrekie le lesheria tiabori ena buku nkoitoo pooki nagilunore ntononok. Netipat ole nena sipata naimieki to ntononok pooki aataa nabo elelo ore, olosho arashu te ninye makeon, tialo pooki kitorongonya tiatu convention makeon. Ore ake etieu nejia naa ore irubat etipat esipata entugani te seuseu nenapita erripoto etipat tialo isipat entomononi we ntito.

14.Ore tialo esipata entito, neimakita sii ina tonota olnigo tialo esipata enkerai tenebo entonota naduaya esipata enkerai te lulugata No11(2009) naipirta nkira kapi o sipat enye. Kenara neya ilturruri pooki oitashiki esipata etung'ani te seuseu naluluga erishata errip neng'ilunore poki gela tialo eselenkei. Ore nkitobirata ormanyarra sidai tenebo e rikore nenare netii sininche selenkeng atua netumoki anoto sipat enye tebori tobaa naipirta orkuap, biotisho o rmanyara otii. Ore olturru oduaya esipata entito neibalie ajo kenare nepik ilturruri oitashiki esipata etung'ani enyuata peilepunyieki eramatara entito.

15. Ore olning'o oipirta enkitainoto e pooki ngela orkep tialo enkaji enkitati naa ore to lari loonkalifuni are o tomon uni (2030) naa nabo ombaa naimakini anaa maendeleo, naa nchere

eimie lelo Iturruri ajo ore enkitabaroto erisio wenkilepunotp o ntomonok o selenken naa ebae naa lasima petumi aiting'ie osina. Ore Beijing declaration naa te nebo platform for action naa nabo etipat naimakaki te nkigeroto ena buku. Naa keimaki ena komiti nchere ore esujarot nabalie olkioma naa kebalie si to olkioma loo ingituaak oo nkopa ara ilaramatak.

IV. ESUJAROT ARASHU IMBARAKINOT NAABALIEKI OLKIOMA TIALO ESIPAT OO INGITUAAK OO NTOYIE TE EMATUA E DUKUYA (1) EE NIARE (2) LOO OLKIOMA.

A. Enkitorisio metii orgela, aa lenko naipirta enkaji e nkitati o nkaramatak.

16. Ore enkitainoto orgela te mpalai 1 o 2 e convention naa kipirta ripat pooki o nkaramatak aa ntomonok o selenken tiabori ele ning'o tenebo nena kulie naimikieki naa netipat teneimakini ilo ning'o tombaa e tanakata. Ore enkitainoto e pooki ngela naa eng'apa nabo e tipata orbakuniei sidai te sharia e tung'ani e seu seu. ore enkaji enkitati aa ntomonok o selenken neeta esepata peeton e lakuno tialo orkep tombaa naipirta einoto, eneikununo, enebulunye, olosho, orgilata, entaruishio, ilarini, enkutuk, o tombaa e biotisho nainyio biitia. tenebo kulie baa kumwok.

17. Oore orgela tialo ntomonok o selenken tenebo madhara enyenak nenare nejurruni tonchot pokira aa enkoitai emakewon o telulung'ata. Ore tenchoto emakeon, ore orgela tialo nkaramatak naa ore entoki nareuta dukuya naa ilturruri, laisotuak tombaa einoto, empukunoto, ewueji nikino, orkala lolchoni, enioshon, orgilata, entaruishio, okulie baa kumok. eneishon, orkep, obaa nemesipa, tebo enkumwoi olosho, tenebo enkironya empukunota naa enkironya nabo nagira aishakenoo neimaa enkaji enkitati o nkaramatak. Ore orgela tenebo enkironya empukunoto oltugani naa kepik enkishui, e ramatare, biotisho tenebo elakunoto niasie mbaa tailo negira ashuku siadi enkaji enkitaa o nkaramatak. Ore naa enaitodoluaki toduat te lulugata natii namba No 29(2013) ore to baa ekiama, usiano ormarei, naa wore ntomonok naa kelek eimaa enkirinya orgela onduat, orkuak, enkirukoto tenebo irkeereti. Ore tenena naa ore nkaramatak tenebo onena taruesh neimaa oshi enkironyaa tenebo nkira enya. Eimaa sii orgela tombaa naipirta eramatare o nkera enye naayama,

nemeema o naatupukutuo tiatua kiama. Keeta esipata o haki nkaramatak tialo enkironya pooki nagilunore esipata e tungani te maisha enye nengelu nkoitoi emaisha nayieue maate.

18. Ore tenchoto elolungata, ore orkep tenebo enkironya orpukunie tialo nkaramatak selenken ontomonok nitakoriot o itanyamal maisha o ndamunot, orkuak o maisha enye tenebo eboita naboitare iltunganak omanyanya nebo. Ore orkep o nkeronya orpukunie neeta entorroni tialo orkuak, engeno we nyuata e makeon, eseriani we ripoto enkop apa oltasati tenebo kulie masaa. Tenetu eripi esipata nemitampuwae nkomonok tombaa naipirta erikore ashu ekilikwanishoreki tombaa naipirta ninje naa keponaa orgela tialo ninje olorere linye.

19. Ore anaa enaimakaki te nkiterunoto ekulo omon ore sipat naipirta eumata neme netipa oleg te maisha, tenkishon o toombaa emaenteleo olaramatak o tenebo selenken o ntonomk. Ore sipat emakeon onkaramatak selenken o ntonomok nemeishiaa aikata nemenari ashuu itarruori etanyanyukieki elulungata ashu yieuna olturrur, aa ore enkanyit tialo tialo nkaloli pokira naa netipat.

20. Ere orkep tialo nkaramatak selenken o tomonok nereuta dukuya ilomon lemesipuno oipirta orpukunie otenebo eneoshon nareuta dukuya enkitoria oloibor.ore kuna mbaa nayau orgela nilagilagaki tesheria obarakinot namitiki nkaramatak selenken o ntonomok ebaki erishata nasishore neitore enkulupuoni, esipata enye tialo irpolosien, ilooni, oretot oropiyiani okulie rishat kumwok edupoto. Ore sii nena baa neiboyo eyiolounoto o eripoto we retoto tialo enkitoria enkulupuoni otenebo eramatare nintumia ina kulupuoni. Ore orekie lesheria leripoto enkulupuoni tialo enkaji enkitati neton etii abori naa ina paa ore rishat kumwok naa keimaa enkironya, neidurrieki neworuni enkop. ore enaa enemetae mpala esheria enkulupuoni neisho metaa keisi mbaa kumwok eitu ikilikuanishoreki ninje tialo olturruri lesirkali oleme lesirkali. Ore nkaramatak neisulaki nkolia naa ninje elukunya ormareita naa ore too rishat kumwok netumore irkobi kumwok tombaa enkulupuoni,

21. Eton ake megira nkaramatak ntonomok oselenken te seuseu nalulunga ashipakino erisio tiabori sharia anaa enajo erubata e tomon omiet e convention. Ore toorubat kumwok, neton meeta nkaramatak oltoilo wengolon naasie mbaaa maate metii orpayian ashu olee oigorita. eimaa sii golikinot tialo baa enkulupuoni, neisulaki too nkolia naa ninche igorita irmareita. sheria enkulupuoni –terubata esirkali orkerreti lesheria oduaya nkaramatak- wore toorishat kumwok negel enkaji enkitati. Ore nkaramatak neisulaki nena naara tarueshi ore terishata

sapuk naakemitikini esipata esheria, nayau enkinyiala esipata etung'ani, neisulaki tenchoto enkigorunoto esipata tenebo enkisuma. Metieu anaa empalai e naudo e conversation, neton aa ore encheriani kumwok nengel neitorongony enkaji enkitati tombaa e nioshon tenebo nkira enye teneyam iltunganak lenye ilolorere lenye, ore kuna barakinot esheria naa keyau enkitubularato orgela wenkironya tenebo wenkibularoto toishoritin naaponu, anaa enaibalie ena buku te mbalai e 1 e conversation. Neeku enare nenyok ilturruri le naboishio opash pash paa ore enkaji enkitati netumoki atabaki, nebelekenye, neleku ashu ibelekenye enioshon enye, neidim sii aibelekenyaki inkera o rpayiani lenye netum sii esipata natumie ilomon tialo esipata enye, anaa nabo oitoi nasipunye werewata edukuya maate eyiolounoto emakewon.

22. Ore tenchoto e komitii tombaa naibalie tiatu No. 34 (2016) tialo esipata tialo ntomonok namanya nkaulele, neimaka tipat e sipata o nkaramatak too mbaa naipirta enkulupuoni wesipata naitoreyie olchamba, e nkare, ilantera, entim, o sinkir tiabori empalai e 14 e conversation. Ore kuna sipata netisipakaki nkaramatak anaa imempai oltunganak tenebo olosho lenye anaa enaimieki tenebo sii ninye inkoitoi esheria orkerreti te seu seu. Ore enkibooroto sapuk ekuna sipata naa enkibung'a neimeibung'a incheriani oloshon weneseu seu; enkitabaroto e sharia nemegirae aitabaya, enkironya eoworo tenebo onkitengenata nemesipa, neisulaki too nkaulele, yieuna esiasa nemetii o biashara tenebo enkidimata o ropiyiani e nkop o kulie mali. Ore sheria orkuak tenebo sukuluni naishoyo enkitengena neidim ataa sininje loketa. Ore nkaramatak neisukali nena taruesh neimaa enkitorongoj torishata kumwok orgela tialo epukunoto einoto enye, entaruesho, oweji neingua, karsisisho ashu entoki nikibalie, enaa enaibalieki teenyata enye, naponaa batisho tialo enkinyiala, enkinyiala enkironya nainyial sipat enye tialo enkulupuoni, irpolosien okulie masaa. Neisulaki, enkiamama ontomonok tialo ntomonok, enkiamama onguesi oltung'anak, aibelekeny oinie leny tenebo entapis onkaramatak olewa oselenken ore torishat kumwok neimaa enkironya orkep neisulaki tombaa orpukunie. Ore yieuna ena komitii eyieu neyilou enkitorogoj tialo erisio, orgela, tenebo enkironya tialo oinie nagira aisomit nkaramatak tenarishata neisulaki enedigital, etii nkoitoi pookin ormutantao.

23. Ore naa ebata ombaa natonyorrikinote ina komitii tialo ilturruri lesipata etung'ani;

(a) peitobirr incheriani peitingieki enkironya orkep tialo nkaramatak ilewa oselenken, naipirta nena namanya atua oboo irpolosien lonkaramatak neasisho tenebo onena natii tiado irpolosien. Ore nena sheriani nenare neeta nkoittoi naishunyieki nkoittoi pooki orkep tialo nkaramatak ntomonok o selenken, tenebo ontaruesh o nena naata enyamali olchon, ntomonok moruak, naayam maate, okulie kumwok, ontomonok oselenken naingua mareita ormena, ntomonok namanya ildukai o namanya nkaulele, naidurrieki, nkaisikak onkaidurrak namanya atua oboo nkauapi enye, tenebo nkolia onena naa ninche lukuny omareita. Enare nesotu ilturruri ilomon, newor toolarin o hali enkrawuesho, tenchoto enkironya tialo orpukunie ogira nkaramatak o selenken o ntomonok aimaa, nenyok aas ena te nkoittoi nayanyit orkuak we nkutuk olaramatak.

(b) Peyaki komitii oratioti tialo imbaa erikore, sheria, siasa, orkerreti looropiyiani, erripoto orreteni lenduaroto, okulie ake rreteni oipirta nkaramatak selenken o ntomonok.

(c) peingili aiguraa sheria orkerreti pooki laijio sheria, onkitanapat, nkipimot e sheria, ombaa orkuak ombaa naasi naakepu nkaramatak selenken o ntomonok.

(d) pesipuni ajo ore sheria nakitorish nkaramatak pookin aa ntomonok neeta pookin egolon narisio nasie wenajugie mali, neitambuwaie sinche ntaruesh te sheria neretuni tombaa esheria.

(e) neyauni erikore naisho esipata napore nkaramatak ntomonok o selenken tialo enkulupuoni , enkare, o kulie mali, tenebo sii esipata tailo ormanyara sidai ata te biotisho, ore esipat naitosio tesheria teitambuwaie neyanyiti, tenebo edol ajo ore nkaratak namanya nkaulele onolduka neeta sipat narisio tialo mbaa naipirta enkitoria enkop, mbala enkop, enkare, ntimi,sinkir , mali enkare o kulie mali naitore , naamanya ashu nasishore tiaie oittoi ashu naanotieki, tenebo erripi tialo enkironya orkep eworunoto.

(f)nenyok metaa keeta enkoittoi nabaikinyie lomom neyiolo sheria natii teina rishata petumoki aing'oru esipata enye tiau ena buku. Eishaa naa ketumoi lelo omon toonetii tonkutukie enye naaning otokointoi nanyorraro torkuak otonkoittoi naidim anotie lomom, nainyio naji radioi enkutuk enye.ore sii lelo omon neikoni metaa

ketumoi toltunganak tarrueshi anaa tenkoittoi e braille, nelelek eisumi, enkotuk oltunganak lemeiro okulie ake oittoi kumwok.

(g) pesimuni ajo ore nkaramatak neeta erripoto ekutosha tialo enkinyiala orgela eibu ilturruri leserkali oleme lesirkali, etii ilturruri lebiashara onkapununi, tiatua oteboo irpolosien lenye, neisulaki tombaa esiasa, enkitashekinoto, enkisuma, enkigerore, biotisho, esiai sidai esipata otenebo eseriani.

(h) neyauni nkoittoi sidan neng'orieki nerripieki nkuapi, irpolosien, mali etung'ani, lanyurrok, engeno eapa, imbaa orkuak lolaramatak, neya roruat paa ore sipat enye neyanyiti, e nkitoria naitore ate; neya erishata, neisulaki ematua onkaramatak naingua nkajjik kutitik anaa ntaruesh, temutata ombaa naipirta ninche.

(i) peyauni orkerreti sidai oitainyieki neiborrieki nkoittoi pooki enkikonyaroto eyaroto e sheria okulie ake oittoi namit esipata orkuak okulie sipat onkopa, etii ejurrore nangasi aas, nesipuni ajo olturruri oduaya neng'oroo esipata osotua neeta masaa pooki nayieu.

B. ENTUMOTO E SIPATA TE ENKOTOI ESHERIA.

24. Ore ebaikinoto esipata tialo nkaramatak neyieu enkanyit sapuk orkerreti sidai oiltodolu ajo ore embaikinoto enye neibung'a okulie ngolikinot naipirta sipat ekulie tunganak naimaa, etii enioshon, orgela tialo oiniei, entarueisho, enkibooroto natumie embaikinyie enkop enye, irpolosien tenebo mali etung'ani; enyamali omasaa e biotisho enkisuma naitosha nemeetae nagira aaku enyamali odamunot te maisha enye. Ore enaa enatolimutuo kulie turruri oduya sipat te seuseu, ore laramatak naa lasima neeta entumoto e sipata aimu ilturruri le maate ole serkali otenebo sii sheria orkeereti lorkuak

25. Eibalie sii komitii ajo ore sipata o laramatak peekeku orkerreti lenye le sheria naa ebae etipat tialo esipata nayiolounye maate. Ore ake teina rishata naa ore enkoittoi e sipata tonkaramatak o yasat enye neishaa na keiriamari o sipat etungani te seu seu, anaa anaa enaibalieki tombaa naimeki. Ore ake eyia, netodua naa komitii ajo enetiapat oleng lelo omon torubat pokira e sheria aa nkaramatak o neme nkaramatak tialo enkimakinoto o mbaa naipirta orkepu enkironya o nkaramatak o selenken o ntononok.

26. Ore telulungata tombaa naishorutua komitii tiatua embali No. 33(2015) tialo embaikinoto e sipata to ntononok, netuuta komitii rubat ile etipat tialo embaikono esipata naa tenebo; esipata,

entumoto, embakinoto, orkerreti sidai, eroruata tolelo otumieki otenebo ojaliei oduaya loltungani naa ebae etipiat tialo ena ramatare nangilunoreki orgela tialo nkaramatak.

27. Ore anaa kunda rubat ile, nenara nedol ilturruri ajo ore irkeereti pooki le sipata, etii ataa iloo nkaramatak oleme lonkaramatak, neisisho terishata naishiaa aishoyo enkitengena wenkoitoi nanare to nkaramatak naimaitie enkironya orkep tenebo enkironya empukunoto.naa ore peesa nena naakenare netii iloowl, ilangeni loo ndamunot, ile biotiosho, ilakilini, ilageni oota enkriyiano orkuak, onduat onkaramatak tombaa naipirta orkuak. Ore irkeereti lesheria nenare neeta sininche nkoitoi natumie shakenisho nasipa nedede ombaa nairiamari nabo onabo orkuak onduat enye. Ore ilaasak lesiai o sipat etungani nenare neitegeni pooki rishata tombaa naipirta sipat o nkaramatak o yioulounie lenye. Ore tii nena naa ore enetipat naa kenare neyanyiti inkoitoi pooki nanyarraro e sheria onkaramatak oneme nkaramatak, neishori enkiok neboitareki. Ore esipata naa enkoitoi osotua orkishunie teninche tialo enkirta nashukunieki eseriani atua irpolosiene onkuapi enye.

28. Kenare nesipu ilturruri orkerreti sidai otumieki nkopisini esheria toldukuai wenkoitoi naretunyieki toropiyiani tenebo okulie ake rubat tiatua irpolosien lenye toldukai otonkaulele otenebo atua nkaulele. Ore orkerreti lesipata lorkuak neishaa naa ketumoi nesiokinoto naa tenkoitoi sidai. Kenare taa kitabakini eutaroto nkaramatak aa selenken o ntononok eneiko tenebaya wenyitin esheria aingorru esipata toldukai ontoonkaulele. Kebare naa ketae nkoitoi eretoto esipata epesho towuejitin namanya nkaramatak petumokini ataret. Keishaa nesipu ilturruri lesipata etungani ajo nkoitoi nasipu ajo ore nkaramatak neyiolo ewuji neingorunyie netumie esipata teleleki otenkoitoi nawang netii esipata.

29. Ketumore nkaramatak irkobi kumwok oleg engoru esipata enye tonkoitoi orkuak tenebo neme norkuak naa enae naaji ana kidim ataa enesiokinoto neisulaki tondaruesh. Nemitikini katukul esipata mayayie enkoitoi esheria. Ore naa tenkaraki ina naa ore enkironya orkep neiming meeta erroruata nawayieki. Ore irkobi kumwok oimaa eingoru esipat naa tenebo ilomon lemeeta nemeitabakino tenkutuk enye tialo nkoitoi esheria naatae tonkaloli pokira aa norkuak oneme norkuak. Ore ae goloto naa gharam naingorunyieki esipata o nkoitoi eretoto e sipata nemeetae; keibala si ajo metii enkajit ina oitoo e esheria; meetae si iltunganak oitawalu enkotuk enaa enoltunganak lemeiro, eropiyiani e kotini, elakuani o nkopisini; nkipanteni nemeeta tenebo enkoitoi nayiolounyieki tenebo enkitengena nemeeta lelo otii nkopisini esipata entungani tialo

sipat o yieuna nkamatak. Ore nkaramatak selenken o ntomonok taruesh neimaa ngolikinot kumwok anaa epuo ngador petumoki atabaiki nkopisin, entumoto o lomom le tipat, elototo, eneiko tenetum ilomon, irkeerreti tenebo eramatare naretu.

30. Ore tonkoitoni neme norkuak e sipata, ore torishat kumwok naa neimaa nkaramatak enkironya orongi lolchoni, enkironya enkitisho, naa ore too rishat kumwok neya nkoitoni nemenare torkuak nemereu dukuya orkuak lonkaramatak. Kegira aitoduaya enkiroya oloibor teton ake eloito dukuya. Ore embata ong'olikinot nangira aimaa nkaramatak naa elakuani nalakua neisho ina bae metee kepuo ngador petumoki atabaiki nkopisini esipata neya irkesin lenye; enkisuma neitu isuma; wengeno nemeeta tialo nkoitoni esheria naatae. Meitawalakini oshi nkaramatak petum ayelewa toonkangutin nkoitoni esheria naishaa neya, nemeetae sii nkoitoni nadede orkuak tialo enking'orunoto esipata. Ore tialo ilaasak lesiai lesipata etung'ani nemeetae enkiteng'ena tialo sipata onkaramatak tenchoto onkaramatak maate otelulung'ata. Ore nkaramatak nemeeta enkoitoni sidai namabaikinyie eramatare e biotisho teneimaa enkikonya.

31 Ore torishat kumwok naa ore orrekie otumieki esipata naa ilewa tenkumwoi otii, naa kepik orgela tialo ntomonok o selenken, neyau enkitorongonyata neeku medim aita oloilo lenye ashu alimu golikonot enye anaa ejig irishat naakunyie sininje erubata tialo emutata onduata. eibalie komitii ajo keeta enkiroshi orkwak le mpukunoto tialo enkoitoni enkigorunoto esipata. Ore telulungata neibalie komiti ajo ore olkerreti lonkaramatak tenebo oleme oloonkaramatak nenare netum olkerreti oibunga osipat etungani te seu seu.

32. Meeta nkaramatak enkitashekinoto sidai neisulaki te korokoroni, eimaaa enkadaroto orgela wenkibungata nemetii esipata, neimaa enkironya enkarwoisho tenegil sheria. Ore kuna ngolikinot naa tenkaraki ilkerreti lesheria lemeetae orretu intomonok. Eibalunyie komiti esipata onkaramatak silan ata teneitarwoyo neibalunyie aj keishaa neininingi metii orkep, kerisio pokigae te sheria, esipata naishori erripoto.

33. Ore kulo timito naa kegelu nchere ore iltimito le serikali naa keishaa nesuj arashu neas kuna mbaa:

(a). Pee engoroo esipata oo nkituaak oo ntoyie oo nkopa peyie etumoki aaimie inkitanapat naarikoo ninche too yieunot enye maate. Kenarikino netum erripoto too mbaa naiijo emenaroto, enkironyata o mbaa kulie kumok naaimaa.

(b). Kenarikino neitayu inkitanapat naangoroo inkituaak o ntoyie oo nkopa naata naa taarueshi netum sii ninche erikore to losho, too mbaa naijo enapare, serikali, tenebo imbaa ereto, netum engitanapat naarikoo ninche.

(c). Kenarikino neishooyo enkisoma sapuk arashu easata sidai te kulo timito le serikali pee esujaa inkitanapat tesidano naarikoo inkituaak o ntoyie oo nkopa tiatua inkajijik e serikali naasisho to losho. Ore enaa enalimu ena buku te matua e onguaan (4) oe ne imiet (5) kenarikino nesujari isipat oo nkituaak o ntoyie oo nkopa too wueitin erikore peyie etum sininche esipata enye nadede tiatua iwueitin enkanyit, nemetii ilkuaaki tenebo sii iwueitin naategelaki pee easisho inkituaak o ntoyie oo nkopa.

(d). Pee egelu, neimaa enkisoma inkituaak o ntoyie oo nkopa naaipirrrta esipata oo nkituaak o ntoyie oo nkopa te nebo inkitanapat, negelu ijajii oo kulie kotini olosho ten nena naara inkaramatak oo nena neme inkaramatak tiatua olosho.

(e). Kenarikino neibalie esipata too nkituaak o ntoyie oo nkopa eimu enkishooroto oo masaa naaijo inaitumia iltunganak moruaak, taarueshi arashu iloota ileyiat naa aijo elimunoto oolomon eimu inkiak, inkonyek arashu elukunya pee etum eyiolounoto sidai te kulo ooata ileyiat. Arashu ninye enkisoma te kulo oodolisho kake meningisho, neishori enkisoma oo lomond ooningu.

(f). Pee engoroo esipata eimu ilaibelekenyak loo nkutukie, iloolimu ilomon ooisudoro, o metabaike ildakitarini ooasisho too wueitin naabakishoreki tenebo ilooyiolo aatangoroi esipata oo nkituaak o ntoyie oo nkopa. Neishooyo erishata sapuk too nkituaak oo nkopa tenebo intoyie. Keyieu neoshi intomoritin dapuki nelimuni naleng aitijingaa too nkopa o losho pooki inkoitoid sidan naabaiki iltimito le serikali te limunoto oo mbaa nemeishaa arashu te ngilata oo nkitanapat oo nkituaak o ntoyie oo nkopa to losho pooki. Kenarikino sii neibalunyeke Intokitin naaitodolu enkironya oo nkituaak o ntoyie oo nkopa to losho pooki peyie etumi aatusuj esipata enye nadede.

(g). Pee eimie esipata oo nkituaak o ntoyie oo nkopa natumie eretoto nadede nemetii elaata oo ropiyiani. Ore ena naa enkitasheikinoto sidai tiatua inkituaak o ntoyie oo nkopa tenetum isipat enye tesiokinoto. Kenarikino naa ore iltimito le serikali neret too ropiyiani iltimito

oitasheki esipat oo nkituaak o ntoyie oo nkopa peyie etum aaimie kuna sipat metii enyamali oo masaa kiroseti naleng te nkaji enkitok oe ntito.

(h). Pee eyiolou olosho olulunga inchere ore kuna sipat tenebo kuna retot oo nkopa neimiiki negirai aasujaa too nkitanapat.

(i). Ore enkae naa peyie eiger arashu peyie etumi erishata too nkitanapat naaitasheki erripore tenebo imbaa e siasa o ne serikali nariip nesujaa inkitanapat oo sipat oo nkituaak o ntoyie oo nkopa to losho pooki.

(j). Kenarikino neitobiru arashu nesujaa inkitanapat naaipirta enkisuma tenebo orkilikuai loo nkitanapat e taata tiatua inkituaak o ntoyie oo nkopa. Ore kuna kitanapat na keitasheiki ilomon loo sipat oo nkituaak o ntoyie oo nkopa tenebo enkisuma eumata.

(k). Keyieu nepidaa esipata oo nkituaak o ntoyie oo nkopa tiatua olosho tiatua korokoroni, neishori erishata enye nadede pee etum inkitanapat enye aataliooto.

(l). Pee eitobirr esipat oo nkitanapat naarikoo isipat oo nkituaak o ntoyie oo nkopa tenebo nena neme inoo nkopa. Eisulaki imbaa enkiyanget tenebo erripore enye maate.

V. ESUGAROT NAAIPARTA OLTIM OITASHEKI NEUTAA ESIPATA ARASHU ISIPAT OONKITUAK ONTOYIE TO LOSHO.

A. Enkiboroto arashu erripore oonkituak oontoyie. eiturukie erripore einguaa enkironya oo nkituak oo ntoyie tiatua ematua ematua e uni {3} emeiet {5} ile {6} tomon {10} tomoom oobo {11} tomon oaare {12} tomon oonguan {14} oo tomon o ile {16}

34. Ore enkiranyare enkaji oo nkituaak oo ntoyie naa katieu anaa emenaroto tiatoa oltim esajata ee dukuya oltim{convention} neitujura eutaroto tiatua ilo tim.Ore tiatua esajata e aare to oltim opidaa esipata nelimu nchere Keisha keishaa nesujari sipat arashu enkoitoo naiboorieki enkironyare oo nkituak oontoyie .Ore usuju esajata e tikitam oaare {article 22} naibalunye nchere ore oltim oitasheki neduany esipata naa keishiaa neibalunye enkoitoo naidim aatorripie esipata oonkituaak oontoyie neitoki sii aapik inkoitoo emitikino enkironyata oo nkituaak naa esipata olkuaak tiatua inkitanapat naa keishiaa nesujaa inkituaak oo ntoyie.

35. Ore enkironyare arashu enkitarruoroto neitu eshilari naa keitanyamal inkituaak o ntoyie ore elimunoto neitodolu nchere ore nkituaak naa ketaaniki peyie etum eloloito te ngolon {abatat} menyanyukie inkituaak e kulie oshon eitodolu esajata nchere ore tiatua inkituaak arashu enkitok nabo tiatua uni naa kebatati {eloloito te ngolon} tiatua enkishui enye pooki. Netii oltim opidaa sipat neibalunye enkitayiolounoto sapuk olmanyara enyamali naipirra enkitarruoroto te seuseu nalulunga engeno naipirra inkituaak naa te sajata kiti oleng naa keibelekenya te nkaraki ematua. Ore oltim oitasheki neibaluinye nchere enare netumi sipat oo o enkilayionoto eibungare iltururu arashu nkajijik naitegeu eneinguaa enyamali naipirra enkitarruoroto oo nkituaak o ntoyie. Eibalunye nchere ore enkironyare empukunot nanare naipirra e inkitarruorot neitodolu irkigerot loltim.

36. Ore oltim oitasheki naduaaya sipat oo nkituaak o ntoyie negira aashilaa imbaa naipirra inkitarruorot oo nkituaak ontoyie naasa te seuseu nalulunga neipuirra inkiasin e tungani olmarei olosho o wuejitin esiai, imbaa enkisuma o mbaa naipirra oloingange. Ore nkitarruorot naa enguaa endamunoto enkias o seuseu, enkias olee oe nkitok, imbaa e biashara ine siasa arashu einyalaki aitame. Ore enkishui ooltauja eimu nkitarruorot naa kesesh eitadouni te nkishui oo nkituaak o ntoyie empusuna neibalunye to losho naibungare iltauja lenye te nkirukoto, enkitayiolounoto, ilpolosien, olmanyara, o mbaa naipirra ormanyara. Ore enkitarruoroto oo nkituaak o ntoyie nemeidimu ate o nkituaak moruak naa keesayu te mayisho neisulaki nena naikena arshu naategelaka. Ore nkituaak o ntoyie naa keishiakino imbaa kumok anaa embatatare {loloito tengolon}, enkironyata, enkipangata{ipangaki}, arr metua arashu aaisho esumu metua.

37. Ore eyararoto te ngolon naa ae kias natodolu enkitarruroto too nkituaak o ntoyie e nkopa ipiita inkuapi enye, ilpolosien o mbaa olmanyara naa keinyal enkishui enye oo mbarakinot tiatua olosho lenye. Neitoki enkitarruroto aibalunye eingua olmanyara oitarruoyuoki eimu olmanyara oinyalaki itarruoyo oloingange arashu oltim otailaikine neshilaa inkiasin naipirra oloingange. Ore kulie nkiasin esapuko e nkibor oonkonyek, inkiasin emirare oo sinkan aa aitengel to losho a ropaa tengolon. Neitodolu arashu ore esajata sapuk neirony inkituaak moruak noton meyama eitodoluni anaa ilasakutok. Enkironya oo nkituaak naayemaki nemenap eishoi, arashu emuratare oo ntoyie {FGM}. Ore oltim oshilaa enkitarruorot oo nkituaak ontoyie nelimu nchere ore ae nyamali naa empurore olltunganak arashu emirare oo nkituaak o ntoyie e nkopa eingua injorei oo nkopa tto

orpolosien empuata oo njorei, empurrore oo ntimi, ee mirare orkeek oitemerisho, eotoki si einguaa emponaroto oo njorei too mpareti oo nkapa oolpolosien.

38. Ore nkitarruorot oo nkituaak oo nkopa naa meimakini arashu meibalunyeki naa ore lelo oipirta ainyamok naa keshesh meima ingolikinot naa keshipakino nenankiasin e ntorroni. Ore nkituak o ntoyie e nkopa nemetum erishata sapuk nabalunyeki esipata enye arashu ebnkikenata nanare, enkironyata, ingok nemenare neibelekenya, emenaroto, osina. Arshu enkitarruoroto esipata naa keponaa inkitarruorot oo mnkituaak ontoyie enkopa eipirta ninche. Ore ltim oitasheki nechaya kuna kiasin naa iloopeny te rikore to losho. injorei ooljeshi o ltim loonkitanaopat oltim oitasheki olosho. Eimu mbaa enkisuma olkorokoroni. Ore oltim lemeitasheki esipata oo nkituak o ntoyie naa ngomagi olosho, biashara ngmagi oo nkampunini, njorei neme ine serikali oo mboitie naaany, oo wuejitin naalimu ilomon lenkai.

39. Ore oltim naa keishaa neeta engeno naibooyo neas engurene, neitame sii pooki oitarruoo neibalunye inkoitai peyie eitengel inkituaak oo ntoyie oo nkopa naimatie inkitarruorot. Ore ena sipata neishaa nepidaa nesuji too nkituaak oo nkopa. Nenare neibalunyeki te nguton engeno eipirta olee oe ngoroyioni emua, enkopa oo nkituaak olkuuak oipirra enkanyit anaa enaitodolu ematua e onguan {4} o imiet {5} naa keyieu neyiolouni nchere are ilkuaki olee oe nkitok neibalunyeki kainyoo naitayu oo mbaa enkitarruoroto oo nkituaak oo nkopa.

40. Ore nkitarruorot naipirra inkituaak o ntoyie oo nkopa naa keitadou iltauja, olkuak, enkishui ooltunganak oo nkpa oo loshobn te lulungata neishoru engoloto tiatua eishoi arashu iishoritin. Ore eloloito te ngolon eimu imkituiaak o ntoyie oo nkopa naa keishoru enkitarruroto te nkata oolarrabali arshu enkata naishunye olarabal anaa enaret enjore arshu inkoioi naautarieki arashu empusona oo oo loshon loonkopa

41. Ore oltim{iloshon} naa keishaa neeta inkitanapat naishaakino peyie eibung neshilaa inkitarruorot. Naa ore kuna kitanapat naibooyo, ingorayie itamie ilainyialak aitayu eretoto oo barakinot oo nkituaak ontoyie oo nkopa naa ninche oo tanyamala arashu engisialata naibalunye arashu nibalunye enyamali nayau enkironya enkitarruoroto. Ore ena barakinoto nelus iwueitin pooki naatii oltim oas imbaa enaa inkitanapat olturur otii enkitoria arashu te wueji olosho anaa inkaulele isiaisha anaa ngomagi emakewon. Eishiaa neibalunye inkoitai naanare eimu inkitanapata e sharia arashu maisho e pooki ngae, esujarot mayisho oolopeny naasujaa

arashueduaya inkoitoi naibalunye naibooyo enkironya arashu nkitarruorot oo nkituaak o ntoyie oo nkopa naitaasa oltim arashu ineme oltim lenye.

42. Ijii naa ejo oltim oitasheki esiai oo nkituaak o ntoyie:

a). Aagelu arashu aibalunye sheria naibooyo nemitiki anaa angamaa imbaa naaipirra inkitarruroto ooltunganak inkituaak oo ntoyie eimu olee oe nkitok, ewuitin naapaasha inkituaak o ntoyie oo nkopa, enjungore arashu ilkuaki oojunguno oo ltim enkanyit enye anaa enalimu ematua e onguan oo imiet. Ore sheria naa keyieu neibalunyeiki naa nepiki imbalakinot peyie eduaaya enkishui pooi oo nkituaak o ntoyie oo nkopa neisulaki nena tarrueshi.

b). Aitayiolo neibooyo ilkigerot itasep aashu aitasheki impukunot pookin enkironya, enkitarruroto oo nkituaak o ntoyie oo nkopa eingua olmanyara ololtauja siasa orpukunet oje ewueitin e pooki ngae. Olkuaak e nkironya inkitarruorot naibalunye too mpukunot kumok.

c). enare sii netum inkituaak o ntoyie oo nkopa te siokinoto oleng ote nkoitoi naishiaa too nkituaak oo nkopa o nena neme noo nkopa esipata enye eimu erripore arashuaibooyo oo nkulie oitoi ten kata nayieuni aashu enjureore nasipa too mbaa naiminieki(naamiri) aashu neeri metuata inkituak oo ntoyie aaku etalakuaki too mbaa pooki anaa engironya aashu orngela.

d). aigil aibalunye inkitanapat(sheria) naaibooyo arashu eirony inkituak o ntoyie oo nkopa eitu aponu aibalunye nkitarruorot naimaitie arashu eita sheria naarip nemeirony neibooki enkop inkituaak eitu etum esipata arashu eibooyo inkituaak o ntoyie taarueshi peyie meibalunye te kotini ore atem naji enkaripo nadede aibooyo enaidurra oo laasak leesiai eitu eibalunye arashu eimaki inkitarruorot aashu inkitanapat naishoru aikenoo(aaen) eimu inkitarrurot arashu inkitanapat naaipirra sheria engata nalimuni orkesi too lainyialak engata nalakuni.

(e). Kenarikino neibalunye imbarakinot anaa embaare te sipitali, aitukuj oo aiteken(enkisoma) oo kulie pukunot kumok nayau tenebo anaa ewuejitin sidain, mayisho oo kulie anaa orkuaak loo ingituaak oo ntoyie naa niche naimaa engitaruorot. Ore iretot

pooki naipirta irkuaki oe enkayit neibalunyeki enaa enalimu esajata emiet (5) naa kenare nereti too mpisai eimu iretot o losho.

(f). Neret aishoru Intokitin naayeu inkituaak o ntoyiaa oo nkopa naagira aarare aamirr imbaa enkarruaisho to losho pooki. Ore kuna baa naaijo, imasaa orbaribara, enkitayuolounoto, tenebo eyiolounoto e kulie kutukie ooloreren.

(g). Kenarikino neasisho serikali te ngeno sapuk pee emitu inkituaak oo ntoyiee oo nkopa te nkarruaisho tenebo enkironya sapuk. Kenarikino nepik serikali kunaa baa naiijo enkironya arashu enkarruaisho bata nemitiki enjingu atua enkaji entito arashu enkitok peyiee emit eitarruoo ninche. Kenarikino sii serikali nelimu iwueitin naalimunye inkituaak oo ntoyie oo nkopa naagiraa aimaa enkarruaisho peyie eiboori enkarruaisho too iltimito pooki. Kenarikino neibungaki serikali inkituaak oo ntoyie oo nkopa naboisho pee eitashe tenebo pee eibooyo enkironyata pee etumoki aayanyita ilkuaaki lenye, eyiounoto te nebo sii inkutukie.

(h). Kenarikino neasisho serikali eibooyo imbaa pookin e nkarruaisho eisulaki too nkituaak oo ntoyie oo nkopa. Neitengel esidano erripoto oo nkitanapat naiipirra iltunganak pee melotu enkironyata atua iltunganak

(i). Keyieu sii naaji neasisho iltimito le serikali tenebo pee eyilou iyieunot ooltunganak oogirae aamitiki mbaa naaishiaakino neeta. Ore sii kulo timito keyieu neyoulou imbaa naagiraa aisababisha imbaa enkarruaisho too nkituaak oo nkopa. Eisulaki naleng embatatare oo ntoyie arashu inkituaak.

A. Esipata Nayayie Eroruata te Siasa ootenebo Enkishon (Ematua naapishana (7,) esiet (8) oo tomon ooguan (14).

43. Ore nkaramatak o ntomonok o selenken naa ore torishat kumwok neinguari te siadi to nduat obarakinot too loopeny, olosho tenebo seuseu, o tenebo too murua enye tenebo onkoitoi orkuak. Ore te mpalai naapishana (7) e convention, neeta esipata nakuie errubata nabo tesiasa to nkirrihiat pookin. Ore kuna sipat naa tenebo peishori erishat tenkitainoto o nduat tiatua murua enye, otenebo sii erikore tombaa naipirta maendeleo nareutae dukuya ilturruri lesirkali oleme

lesirkali tiatua nkauapi olaramatak ololoshu telulungata otenebo nafasini enkitainoto wemutata onduata te murua. olosho oseuseuokulie siatin enye anaa ilaitashekinok loosipat etungani.

44. kumwok irkobi otumore nkaramatak ntomonok o silan tialo rishata etipat. Ore lelo kobi naa tenebo ilarrabali le siasa, irishata enkisuma nemerisioro, enkumwui neitu isuma, eneioshon, orgella tialo imali, enkutuk, elotok naapuo inkador peetum anoto irishat napashpasha, enyamali nemeeta weujitin e biotisho, otenebo sii meeta irishataa newoshie kura onaingorunye nafasini e rikokore to nkipisin napashpasha, nerretenie siasa netum iropiyiani. Ore kulo koi naa keidim ayau imbaa o larrabali to nkoitai esipata naa ore nkaramatak intomonok o selenken ilturruri lenye naa keinguari tesiadi tombaa naibungi nkirorot nisikongi tenejo aya erishata. Kenare nenyok ilturruri ongoroo sipata etungani peedol ajo ore nkaramatak neeta erishata natumie inkompitani, internet otenebo kulie oitai ormutandao naatet pemeinguari tesiadi ombaa ormutandao.

45. Eitadedeyie komitii ajo ketii ngolikinot oshi naimaa ngaramatak nangoroo sipata etungani, naa ore esiai enyen nerripito enkishorunoto naishoro peejing siasa tenebo wae ramatare e maisha. Ore aisul etii bata naa nkaramatak ntomonok o selenken nangoroo sipata olmanyara terrishat nangiraa angoroo sipata enye tombaa naipirra imbaa enkulupuoni, lelo ogilunore enkiasa oo muradini meyiolo iloopeny oipirta ina ramatare. ore torishata kumwok ore nkaramatak neimaa keya, enkironya tenebo enkitorongony, enkibungata weenata, wemenaroto osiaini enye. Ore ilturruki loonkaramatak ntomonok o silan neimaa loketa kumwok tialo enyorraroto tiatua sheria olosho, iropiyiani wenkidimata nemeeta naasie esiai enye maate. Eibalie komitii ajo ore ilturruri ongoroo sipat etungani nenare netum enkoitai naishiaa tesiokinoto penyorrari neeku keyiolo, nerreti and terripi enkishui, eseriani, erripoto tenebo nyuat o nkaramatak ntomonok o selenken nagoroo sipata etungani, peetum olmanyara sidai oidimie metaasa esiai, nemetum orgela, enioshon, keeya, wenkironya o larrabali.

46. Eibalie komitii ajo ore ilturruri oduaya sipat etungani naa;

(a) ore anaa enaiba tempalai No. 23(1997) tombaa esiasa tialo ntomonok wenkishon tenebo No.25(2004) tombaa eyanyit tenebo empalai 18,19, 32.1 tenebo 44 e declarartion, neimaki nerret erroruata onkaramatak tombaa naipirta enkitainoto enye tombaa esiasa wenkishon

tonkirishiat pookin najjio nkitainot onduat tombaa najjio imbarakinot enkanyit, naajio lenko o nyuata naipirta enkitashekinoto tialo erikore

(b) enkingorunoto erikore sidai peiboori irkiobani le siasa olturruri le biashara tialo orgela tialo inkaramatak tenebo nesipuni ajo keeta ewueji esheria nelikorie lelo arrabali tenelo nepuku. Enetipat sii teneitengeni ilasak letugani isipat wenkitainoto onkaramatak tialo imbaa enkishon

(c) Neeku keetae ilomon orumou to nkaramatak ntomonok osilan ote murua telulungata, erishata naitodolunyie e sipata enye tialo ewoshoto e kura, neya erishata te nkishon neitasheki egelare, nengoroo ate tenkigerore otoonkirishat naitainyieki emutata o duat.ore sii imbarakinot neilepunyieki eramatare naimaikinyieki nkaramatak nara tarweshi naa tenebo enkutuk oltunganak tarweshi, enkisuma nalelek tenebo braille.

(d) Neigorisho tenkariyiano nangut peibori, nejurruni neisikongi pukunot pookin olarrabali le siasa ongilunore nkaramatak natii siasa, naingoru ilorikan, naingoroo sipat etungani onkiasin toonkirishat pookin etii tolosho, tomurua otoomareita neyanyiti ilkiomani olkeereti legelare loolaitashekinok torkwaki.

(e). Peeret nkaramatak o ntomok metinyiga inkopisini e siasa eimu iropiyiani e siasa; enkitengena naiengenienkarriyiano; neitayioloi imbaa naipirta siasa negeluni anaa inkakesheka weramatare e biotisho naitosho tenebo onoonkera weramatare naretunyieki iltunganak moruak, neigoruni ilkerreti le sheria oisho nkaramatak e sipata najjigie e siasa, otenebo sii naitameyieki ilkiomani le siasa teneeku eitu isho neitu ilepunyie erikore ontomonok tolkiomani le siasa

(f). kenare naa ore imbaa omuradini e maendeleo najjio imbaa e utalii, olmanyara eripoto ontimi naa tonkuapi onkaramatak erreutae dukuya neyanyit esipat e sipata enye. Keishaa naa ore ake erreutae dukuya ina ramatre nemepik batisho esiapat o nkaramatak. Ntomonok o selenken.

(g). Ore telulungata anaa enautu te No.30(2023) Tialo eneikoni teneiboori ilarrabali lontomonok, ombaa nayau ilarrabali weseriani 1325(200) we mutata, neitobiri irishat peishori sininje inkaramatak netii sii ninje emututa orkesin oeshetuni imbaa eseriani olkerretin otumieki esipata.

(h) iwa eroruata peitambuwa, neretuni nerripi sii enkishui, wesipata esiai onkaramatak nangoroo sipata etungani, nedoli ajo kees esiai enye tesoriani, olmanyara sidai. keishia sii neponikini imbarakinot t serkali narip intomonok nangoroo sipat etungani oloramatak.

C. Esipata Enkisoma (Ematua emiet (5) oo tomon 10)

47. Ore nkaramatak o selenken neimaa ngolikinot kumwok orkobi tonkirishiata napash pasha e nkisuma okulie wuejitin neme kumwok orkasi. ore ebata o nena ngolikinot naa tenebo wuejitin enkisuma naitobirakineitashaki neitore nkaramatak; aisananisho, orgela tenebo enkitisho, orkuak lemeshilaa enkisuma; ore enkutuk nairo nemeibung wenaitengeni te sukul otenebo enkitengene tialo orkuak najjio inempukunoto nemedupa te sukul. Ore nkaramatak nepuo nkadorr petumoki atabaiki sukul naa ketii batisho tailo enkironya tialo mbukunot etii enkoitoo. Ore etii sukul naa keimaa enkironya, enkitamioto torrongo. Ore ilarrabali tenebo orgela te nkisuma neishaa netumi ibarakinot e sheria te sukul. Ore nkaramatak tarwesh neimaa ingolikinot kumwok najjio engoloto nabaikinyie ilarikok le sukul, nemeigurakini isukuluni onkera tarwesh, enkiama onkera kutiti, wenutai onkera, ilolan sapukini lolmareita, siasitin sapukini onkera okulie arrabali naa ngolikinot nangira iselenken onkaramatak aimaa tombaa enkisuma.

48. Ore imbaa nanane nees ilkiomani ongoroo sipat etungani anaa enaibalie komitii naa;

(a) Kenare neyakikisha adol ajo ore nkaramatak intomonok o silan neshipakino sipat enye e sukul te lulungata anaa;

(i) Nesipakini neishori aitorisio tombaa enkisuma to nkirishat pookin enkisuma, tanebo itengeni inkaramatak metayiolo isipat enye naishoro te mpalai 14 o 15 e Declaration.

(ii) Asipu imbaa odamunot orgela naipirta inkaramatak, imbaa yiopa, orkuak ombaa nagira aimaa inkaramatak intomonok o selenken

(iii) Aitau iretot okulie marakinot oropiyiani nareteki inkaramatak intomonok o silan natumie sukul onkisumaritin najjio science, technologia, engineering tenebo imbaa e technologia teitambua nerripi engeno onkaramatak onkiasin enye tombaa e technologia.

(iv) Aitobiru nkitoi enkanyit naretunyieki nkaramatak tialo enkanyit tialo siatin nemerisio naasita nemelaki wenkiamaa onkera kutitik, neretu lelo ongaira aimaa enkironya ollarrabali metolimu nena kiasin torrok.

(b) Neitobiruni enkisuma naitoris nelelek neidim atabaki inkaramatak telelek, o tenebo ntarwesh. kenare neitaya serkali irkobi ongolikinot pookin nepik imali naitosha petumoki nkaramatak ontarwesh anoto enkisuma teleleki.

(c) Neyauni enkisuma naimaki imbaa onkaramatak tenguton, Enkutuk, orkerreti, nkaatini. Naa kenare naa ore nena barakinot neesi tookulie sukuluni otenebo nena sukuluni sapukini yiolot. Ore enkibeleyenata enkisuma nenare netumi nduata sininje onkaramatak.

D. ESIPATA EE ESIAAI (Ematua e Tomon Oobo (11) o Tomon Ooguan 14)

49. Ore ingituak oolaramatak naa keeta esajata kiti oleng te enkishui, eripore, oo nemeeta inkulie isiatin naa keitadotie olkereti le biashara tiatua olosho keitoki sii ailepunye enkiremore to olosho neisulaki enkiremore enkitkata, engeno natii abori, isiatin enkitkata, o noonkolong'i kutik, o siaitin naaalaki mpesai kutiti, o nemelaki pii, o siatin sii oonkaulele. Ore nkituak o ntoyie oo laramatak naa keas isiatin too enkang'itie enye natii elaata abori oo wejitin nemeeta eripore nadede. Ore amu meeta enge'no kiti arashu ewutarot naishiaa naa keyau elaata kiti oleng, olchumat otii abori we eriporee to olosho. Ore sii naa keimaa emenaroto arashu orgela tenkaraki eji ira olee arashu enkitok too wuejitin esiai/orkasi, emitikiti eishop orkishopie onare arashu eiro enkutuk enye, ore nkituak o ntoyie oolaramatak naa keimaa nkitaruorot enkironya we emenaroto te siai naa ore ena kias neyau esiai nagol oleng, naa keiaisishore anaa laisiyaiak nemeishiaa. Eishaa neibalunye irkiomon erisoroto too nkituak o ntoyie oo laramatak peyie etum enkisuma we enkiteng'ena nadede peyie eilepunye esajata sapuk oo siaitin naa ninche naitayu Ewangan too imbaa yiopa oo netaata(det) tiatua olosho. Naa keishaa irkiomani neibalakinye tenjoto oonkituak oolaramatat peyie epuo dukuya eng'oroo netum sii ilchumat sidain metii emenaroto.

50. Ejo naa ele tim peyie epuo ilturruri pooki:

(a) Aanyok eripoto e siai oo nkituak kapi tenebo enkitorisoto tialo wuejitin esiai eeimu

(i) peitalala neitengen esiai oo nkaik.

(ii)penyok ebaikinoto oo ropiyiani e biashara.

(iii)kepuo sii aitudupaa esiai ekinyangunoto oo ntokitin te bei nalelek

(iv)kenare sii penyok biotisho too wuejitin e siai

(v)kepuo aibalie esipata oo nkera

(vi)kenyok sii peyie epuo nkituak kapi adupore ekigeroto enye

(vii)esipata natumie olmushara orisiore e siai naasita.

(b). Kepuo aya eroruata apuo aiboyoo olgela tialo wuejitin e siai oo tengaraki olmena tialo esipata enye tialo ilpayiani lenye.

(c)Enare nepuo aponaa enkisuma tialo ingituuak oo ntoyie oo laramatak peyie eponaa engeno eimu wuejitin enkisoma anaa inkoleji, esukuulini, oosabu, enkisoma oo ilchumaai, oo kulie kumok naa eitegelaki ninche too nkopa.

E. Esipata e Biotisho (Ematua e Tomoon 10, o Tomon Oare 12)

51.Ore nkituak oo ntoyie openye enkop nemetumito esipata enye e biotisho enaa enaishakinore.Ore esiana ekuna sipat naa esipata e biotisho e eishoi,olkuak lenye oo lewa,eriosota enye oo lewa o emwa.Ore esipata enye e te mbaa e naipirita biotisho nemepikita enkanyit ashu ekisudoroto enaa enaishakinore tedukaya kulie tunganak.Ore enkumoi o ilkitarin nemeiro enkutuk nabo oo kuna nkituak nemeshirota iyieunat enye eitu einyial imbaa naipirita olkwak lolosho lenye,neshilaa sii emwa nepik lewa dukuya nkituak tiatua ina ramatare. Kegira sii aimaa egoloto teneyieu netum enkisuma oo sipata enye naipirita biotisho e ishoi oo eramatare enye olpayiani lenye.Ore esiana e kuna naa ,esiai esiana oo nkera naayieu niche to marei lenye ,esiai oo ilkiek loboyo enutai oo esipita e nkibiroto naishakinore.Meeta sii esipata nalimunyaie iyieunat enye tialo enkaji oo layioni nemeiningi sii niche to mbaa naipirita esiana oo nkera naini to marei oo enkata naishakinore peyie elamare.Ore nkaitoshok tenemanayioki tialo engeno enye naipirita esiai e ishoi neisitari naa laruok eisul ilkitarin lemeyiolo olbulei leilosho.ore ilbuketa loo moyiaritin meshilaa nkituak oo ntoyie niaku enare peyie aias ilaishorok lebiotisho eramatare naishakinore olkuak lenkop eiteru tentemata osesen oo metabaiki ilkiek oiboyo nena moyiaritin.

52. Iji naa etejo kamitii naitashiki esiai e biotisho o losho:

(a) Enare paa ore loishorok le biotisho nias eramatare e tipat too wuejitin naata into kiting pooki naanare tebiotisho, netaana, te bei nabaikinoyu, tolkuak onyararo to losho eitu egelaa nkituak tarruesh, imorua, nayam ate, nkituak lewa oo tenebo ntoyie. Enare peyie ishooyo. Enare sii peeta ekisudoroto too mbaa naipirita biotisho e enkitok aashu enito makewon nemenare peyie epiki ewuas metayiolo kulie tunganak. Nenare nelikini eton itu iteruni embaare.

(b) Enare sii netum kuna kituak ilkiliku le biotisho tesiekinoto oo tenkoitoyi nanareikino tenebo eyiolounoto oo ilkiek lekibooroto ee eishoi.

(c) Kepuo sii anyok aitalala isipat e biotisho too nkutukie naningunoyu too wuejitin neitayu ilkiliku lenkop

(d) Enare sii Peasishore Enkanyit nenyok ayiolou engeno natii apa tedukaya neitor oo nkarruesho.

(e) Neitu enkitengana naipirita sipat e pooki ngai itu egelaa nkituak negolie olkuak lo losho, enàa enaimika ematua e 4 oo 5. Eirorie sii peyie epuo aingoru enkitengana e biotisho,

(f) Nepik sii iroruat naamitu enkitorogonyare e nkaji e ntomononi, olmena tialo enkaji oo lee.

F. Esipata oo Olkuak lo Losho (Ematua e Uni 3, Emiet 5, Tomon ookuni 13, Tomon ooguan 14)

53. ore olkuak lo losho naa kele tipit tialo enkop enye, oo manyisho enye, olkishopei lenye oo ekinosata e ndaa, ilkiek lentim oo enkirokito enye. Keeta esipata nalimunyie imbaa nemenyor tialo olkuak lenye. Enare peyie etum intoyie erishata nalimunyie nyamalitin enye netum sii erishata too mbaa ekwetata oo endala e mbira.

54. Ore enaa enamenari olkuak lenye, neiasishoreki enkop enye metii osotua naa keitanyamal inyuat oo nkituak kapi oo nepik enkishui enye batisho tialo olkuak lenye. Enare peyie emituni enkutuk enye, manyisho enye, olkishopei lenye nepik enkanyit enkirukoto enye.

55.Ejo naa ele tim ekenare nepuo ilturruri pooki

(a)Neisho inkituak oo ntoyie erishata napuo amitunyie olkuak lenye oo enkoitai naidim atayiolounye.

(b)Kenare nepik enkanyit olkuak lenye, nemitu neitalala sipat enye enyok sii ailepunyie enkishaa oo wuejitin e siai

(c)Nenare peyie epuo te siokinoto aibung neionya lanyialak pooki loo sipat oo ntomonok emitu naa sipat enye negolie olkuak lenye tenebo ejungore.

(d)Nenare peyie epuo aitubula enkisuma tialo olkuak.

(e)Enare sii neningu shorietisho naatii olkuak tialo enkisuma oo mashinini naitayu ilkileku nenyok sii aitalalau enkoitai naidim aitoduare olkuak lenye eimu emashinini.

(f) Enare naa peyie epuo ayiolou negolie enkaryiano naata nkituak oo ntoyie tialo olkuak lenye, emutunoto e nkeno enye peyie meinyialari.

(g)Enare neingor negolie wuejitin nemeisrakenieki to losho lenye.

G. Esipata e Enkop, Ilpolosien oo Olmayara (Ematua Tomon ookuni 13, oo Tomon Ooguan 14)

56.Ore enkop naa erubata e tipat tialo enkishui o nkituak kapi. Ore enchipai te nichee naa tenetum orisioto onare tialo enkop enye oo esipata e manyisho. Enchipakino sii enedol olkuak lotujungitio too ntoiwuo enye egirai epikitai enkanyit. Enelo peiminie ninye enkop naa kesapuk osina tialo enkishui enye. Enare naa peyie epuo ilturruri oitashiki edungoto enkop aisho ninye ingardasini naaitodolu ajo keeta esipata e manyisho enye.

57.Esiraki naa ele tim ilturruri pooki lo losho ejo:

(a)Kenare nepuo agolie isipat oo lopeny enkop netum siniche erubata e karsisisho eina kop toonkuapi.

(b)Enare sii pepuo esipata oo nyuat tiatua enkop, eitu egelaa naa niche.

(c)Enare naa peyie epuo ainoshie niche lomom tialo nyamlitin naagira aimaa te nkop enye olameyu, olsina oo nkulie ake kumok.de

(d)Enare peiboyo emirare, nemeinyit olkuak le nkituak oo ntoyie enye tenebo ekinyiala tialo imiradini naalangaki enkop enye.

(e)Enare sii peyie eitalalu enkoitoi nangingunoyu neiborieki enkinyial olkuak le kuna kituak.

H. Esipata Endaa Enkare oo Lanterera (Ematua e Tomon Oare 12, o Tomon Ooguan 14)

58.Keeta kuna nkituak esipata natumio enkare oo endaa te leleki kake tenelo peimie esipata enkop enye naa keitanyamalu oleng, enemeripi manyisho enye nelelek eyau olsordo neitanyamal biotisho enye. Ore Enkibelekenyata o loingange oo nkulie miradini naa keitanyamal etumoto e ndaa oo biotisho tialo manyisho enye. Kenare peyie epuo ilturruri le serkali aitudup etumoto e mbeu te sapuko, enadaa nanyor biotisho e ntasat neitengeni sininye daiki nkejuko neiyo ne GMO.

59.Egero naa ele turur ejo

(a) Enare peepuo kuna kituak, oo ntoyie atum engeno enkiremore, lanterera ooun, endaa oo ngare sapuk.

(b)Enare sii nemitu engeno e apa naatumie apa ninye enkurma.

(c)Kegilunore sii ipukunot pooki o olgela loo nkituak tialo etumoto endaa, enkare sidai

I.Esipata Emayisho, Biotisho o Olmayara Oserian (Ematua e Tomon Oare 12, o Tomon Ooguan 14)

60.ore esipata e wueji nemetii olchafu naipirita endaa naraposhisho, enkare naoki netumoyu, ekingorata oo ilkiek, epejoto oo ntokinin nemekure eishu, Nenare naa nepuo erikore o losho agolie nkituak oo ntoyie nanyokita amitu esidano e nkop, ndimi.

61.Igero naa ele turur ejo,

(a)Enare peetai nkitanapat naipire enkop tialo kibelenkenyat oo laingange

(b)enare peyie eishori nkituak oo ntoyie erishata tialo mbaa naipirata emitunoto oo ilkiek lenkop.

(c)enare neitamio lelo loinyial enkop nepuo atuum esipata too mbaa naipirata eripoto e nkop.

(d)Enare netum nkituak oopeny enkop ilkileku oipirata enkop enye enaa ekitengelata erubata e nkop enaa enkoitai nalo aiboyo olameyu osuju enkinyialata oo ilkiek lenkop.

-END-

Translated by:

Stephen Ntemel